

EDŐCS JOHANNA

Olvasni kell, lapozni lehet...

Bognár Péter: Hajózni kell, élni nem kell

EDŐCS JOHANNA (1998) Budapest

Játszani kell, a játék örömeért – állhatna az önkényesen kreált alcím. Bognár Péter első regényében egy nagyszabású játékra kapunk meghívást, amelynek sem a játékszabályát, sem a résztvevőit nem ismerjük, mégis minden percét élvezzük. Talán éppen azért, mert a Ki nevet a végén?-nel vagy az Aranyásókkal ellentétben itt a végén mindenki egy kicsit nyertesnek érzi magát. Legalábbis az első kör feléig. Utána kiderül, hogy mindez csupán a játékszabályok ismeretének hiánya miatt tűnt győzelemnek.

Bognár Péter lírikusként kezdte pályáját, *Bulvár* című kötete 2012-ben, *A fényes rend* 2017-ben jelent meg a Magvető Kiadónál. A kötetek hosszabb-rövidebb lélegzetű darabjainak bizonyos jellegzetességei (a gyakori irodalmi allúziók, a töredékekből összemontázsolt egész, a narratíva rekonstruálhatóságának illúziója) az újonnan, 2022 februárjában megjelent regényben is visszaköszönnek. Ezen hasonlóságok ellenére a könyv mégis merőben más: a lírai vonulat csak egy-egy konkrét versbetétben lelhető fel, a szöveg nagyobb része inkább az epikára jellemző vonásokat (rekonstruálható történet, objektivitás) hordoz magán.

Az első fejezet előtt álló, mintegy instrukcióként szolgáló, kurzivált betűs rész a maga körülményeskedő megfogalmazásmódjával afféle „Warnung-táblaként” felkészíti az olvasót arra a rendezettnak ható káoszra, amely majd fogadja őt az elkövetkező háromszáz oldalon. Bár a nyitány jól ismert sémának számít filmes területen is („A következő lapokon megformált személyek és helyzetek fiktív természetűek...” stb.), mégsem silányul közhellyé, hiszen a regény tapogatózó-firtató, el-lentmondásokban gazdag attitűdjét tökéletesen előkészíti.

Regény – sőt, sokkal inkább Gesamtkunstwerk (lírai és drámai elemekkel vegyített alkotás) a *Hajózni kell, élni nem kell*. Jóllehet ezek nélkül is magabiztosan megáll a lábán, a maga teljességében rajzolja ki a történet patchwork-arculatát. Ha mindent leháтанánk róla, s figyelmünket a csupasz vázra (vagy bordakosárra) irányítanánk, körülbelül ezt a szinopszist kapnánk: két gyilkosság ügyében nyomoz egy földrajzilag nem pontosan behatárolható helyen egy polgárőr, Oktáv, akinek hivatalköri leírásába ugyan nem tartozik bele a bűnügyi felderítés, ő mégis boldogan veti bele magát a munkába. Ténykedése során megismerkedünk a telep lakóival, a lehetséges elkövetőkkel, a község ügyes-bajos viszonyrendszerével, ezekkel párhuzamosan pedig elbeszélünk korábbi élet-epizódjaival, amelyeknek magjában a feleségével való szakítás története áll. A hosszas fejtegetések után testet öltő potenciális gyilkosról kiderül, hogy ártatlan, míg a gyűnének látszó házaspárról, hogy bűnös, a főhős pedig majdhogynem életével fizet azért, hogy beledugta orrát a piszkos ügybe. A történet mégsem egy – az Agatha Christie-regényekből ismert – „jól rászedtek, de most már értek mindent” érzéssel zárul, hanem inkább a „jól rászedtek, és továbbra sem értek semmit” lemondó gesztusával. Ütős csattanó Bognár részéről, hogy az epilógusban megjelenő – egy, a regény olvasása közben mindvégig ikonikusnak ható – momentumhoz mindössze ennyit fűz hozzá: „ez azonban egy másik történet, amely a fenti cselekménnyel semmilyen összefüggésben nincsen, az úgynevezett tréfa részleteit megérténünk éppen ezért a legteljesebb mértékben felesleges”. Persze, mi izgalmas is lenne abban, ha megkapnánk a tisztánlátás privilégiumát?

Az, hogy át lettünk verve, nem újdonság. A mikéntje azonban, és az, hogy bár tudjuk, átverték, mégis egyfolytában hitelt adunk a csaló narratívának, új olvasói élményeket tartogat számunkra. A posztmodernre jellemző nemlineáris narráció, telis-tele prolepszusokkal, amelyek a kezdettől fogva szerephez jutnak a szövegvilágban, ám értelmükre csak jóval később derül fény (például a cím lehetséges értelmezésére, vagy hogy Elek, az első áldozat hol és hogyan küzdött az életéért), bizonytalanságot ébresztenek, és a kiszámíthatatlanság látszatát keltik. Ezzel szemben a betoldások mintha a bizonyosság és egyértelműség hamis illúzióját támasztanák fel. A közbeékelt lírai és drámai elemek – noha az események kibogozásában mit sem segítenek – elérik, hogy olvasóként

bebocsátást nyerjünk a kulisszák mögé, és bevonnak minket a játékba, amely azt sugallja, hogy tudásunk megközelítőleg azonos elbeszélőnk tudásával, ami természetesen nem igaz, hiszen Oktáv kronológiailag kaotikus narrációja a totálisan önkényes információátadásról tanúskodik (ő már tudja, amit tudni lehet, de visszalép egy „naiv” nézőpontba). Az olvasó bizonyosságérzetét az adja, hogy megjelennek a szövegben azok a művek (mintegy csatolmányként), amelyekről előtte sok szó esik: a botrányt kirobbantó, ókori görög világot megidéző dráma, az egyik gyanúsított, Bognár önfeltáró vallomáskötete és a *Muszáj, hogy könnyű legyen, nem lehet nehéz* című verse. Ezekre tekinthetünk hitelesítő dokumentumokként – igen, valóban ott ül Bognár, és valóban ír, osonjunk csak a háta mögé, és nézzük meg, mit alkot éppen! –, és így szemünk elé téved az első versbetét. Ilyen biztosíték a hosszan kibomló dráma is, amelyre folyamatosan hivatkoznak (elsősorban mint a gyilkosság egy kiváltó elemére), s a történet vége felé testet ölt, ahogy kézhez kapjuk a teljes drámaszöveget.

Feltűnik, hogy az alcímekben a mű *írodására* vonatkozó metareflexív megjegyzések is szerepelnek (például: „Amely nőm szerint elhagyandó”, „csak a Trapézzal kellene beszélni most már”), ezáltal a szöveg megalkotásának nehézsége is nyilvánvalóvá válik: mintha lenne egyfajta törekvés a hiteles, megragadható tényleírásra, amelyet minduntalan megzavarnak és ellehetetlenítenek a külső, betolakodó történések. „Valamiről beszélek, S talán másról kellene” – olvashatjuk. Ezek a kilógó megjegyzések arra is szolgálhatnak, hogy az elbeszélőt felmentsék a felelősség alól, azt sugallva, hogy megvolt benne a készlet, hogy hitelesen leírja a tényeket, s hogy a végeredmény mégsem ezt tükrözi, az a furcsa véletlen műve lehet.

A fejezetek alatti alcímek – amellet, hogy emlékeztetnek a 18. századi angol regénytechnikákra, azzal a különbséggel, hogy itt a címszavakban nem kapunk átfogó képet a leendő történésekről, csupán egy-két kép groteszk méretű felnagyítását – irodalmi allúziókat tartalmaznak. „Őt – amelynek írása közben, mert nyitva felejtettem a kaput, eltűnt Trapéz. Kerestük a gyerekekkel, nincs. [...] Korlát mindenestre nyomorúságos állapotban van, csak áll és néz rám.” Pilinszky legelső kötete (*Trapéz és korlát*) és a kötet ugyanezen című verse bújjik meg a műben, *látszólag* szervesen tapadva a történethez. A két név – vélhetőleg tulajdonnév – a kontextus alapján állatalakokat skiccel fel (lásd: „Korlát megette a türkizszínű bőrcipőm felét”), amelyekhez az elbeszélőt szoros érzelmi viszony fűzi. Ez utóbbi az alcímekben megjelenő említések gyakoriságából látszik. A szövegtörzsben egyszer sem bukkannak fel, mégis – csupán az alcímek alapján – kirajzolódik az ő történeti száluk, amely független a konkrét szinopszistól. A történet egészét megismerve azonban nagyon valószínűnek látszik, hogy a Pilinszky-utalás nem véletlenszerű, és az azonos című versben ábrázolt férfi–női dinamika törvényszerűségei rokoníthatók az elbeszélő és felesége közti érzelmi viszonyulással (magány, „megkaplak és ledoblak” csatározások, el nem múló szeretet). S bár sok részletet nem tudunk meg a feleséggel való kapcsolatáról, a regény végén megjelenő, kifejezetten lírai csengésű részben egy őszinte vallomás sejlik fel, amely még jobban alátámasztja a Pilinszky-féle vonulat tudatos szerepeltetését: „Néztem egykori feleségem jól ismert mozdulatait, és bár láttam, hogy ő se lett fiatalabb, nekem voltaképpen most még jobban tetszett, mint amikor még együtt voltunk, és amikor még személyiségének és jellemének finomabb ecsetvonásait még elfedte a feledékeny és értelmetlen fiatalság, amelynek emlékezetéből öntudatlan enyészik el minden élmény, hogy semmit se tudjon felfogni és megőrizni, hanem élni akarjon, és reménykedve tekintsen a jövőbe.”

A fent felsorolt, töréseket előidéző szegmensek megghiúsítják a magát nagystílusú láttatni akaró posztmodern detektív imidzsét. A gyermekkorból eredeztethető mély vágó, a „de jó lenne bűntényeket megoldani” nem tompul el a felnőtté válás után sem, hiszen a belső beszéde elárulja, „milyen jó lett volna egyszer az életben valami komolyabb ügy, amelynek során nyomozóként is kipróbálhatom magam”. Oktáv, „a függetlenített magáné” vélhetőleg azonos az elbeszélő figurájával, és csupán az alcímekben hivatkozik így magára, mintegy elismerve, hogy a detektívimidzs önnön kreálmanya, s néhány lépéssel eltávolodva iróniával mutat rá tevékenységére. Ez a fajta imázsépítés nem ismeretlen számunkra: Oktávban mintha egy újraértelmezett Don Quijote-karakter bújjna meg, aki még szenvedéllyel hiszi, sőt vallja, hogy történnek igazi nagy események, valódi drámák, ahol még megmutathatja az ember az erkölcsi nagyságát és azt, hogy hatni képes a világra. Ennek a filozófiának a képtelensége és tarthatatlansága – az adorni gondolat, amely szerint a „mítosz kora véget ért” – nyilvánvaló: Fecz plébános úr nevetséges hajszája a tiltott segédeszközök ellen (miközben ő maga büntetőeszköz gyanánt egy terebélyes fallikus szimbólumot hordoz magával), a nyomozási folyamatot ellehetetlenítő, random szaladgáló malacok, a tollbegyűjtőkkel folytatott

„sohavégetnemérős” fogócska (kiknek a puszta léte is kérdésessé válik) egyformán delegitimálják a bűnügy komolyságát. A regény címe egy Pompeiustól származó szállóige, amelyben egyszerre felismerhető az áldozatos élet iránti vágy és az a gondolat, hogy nem kell, hogy értelme legyen az útnak, de ha út nincs, akkor garantáltan semminek nincs értelme.

Az igazán izgalmas ebben a világot valamilyennek látni akaró férfi személyiségében az, hogy nem jut el egy nagy, kiábrándító fordulóponthoz, amikor szembesülhetne azzal, hogy összes előfeltevése helytelennek bizonyult, ártatlant látott bűnösnek, bűnöst pedig ártatlannak, s így nemcsak az igazságot nem sikerült felderítenie, hanem még saját magát is kiszolgáltatott helyzetbe sodorta azáltal, hogy a nagyok dolgába ütötte az orrát. De ha már így alakult, nem éppen a halál nemes gesztusára lett volna szüksége ahhoz (a négytengelyes ipari aprító ölében), hogy tragikus hőssé válhasson? Ehelyett azonban fizetség gyanánt a saját zsebéből előkerülő lehallgatókészüléket nyerte, nem létező szabadságának nyilvánvaló tényét és magánnyomozói tevékenységének kristálytisztá csődjét.

Az elbeszélő, aki egyszerismind szereplője is a történetnek, bravúrosan involválódik a bűnügyi illúzióiba, önkényes – sokszor gyerekesen megalapozatlan – ítéletei minduntalan befuccsólnak, ugyanakkor töretlenül megy előre, akárcsak az általa oly igen szeretett görög héroszok. A kor, amelyben élni vágyik, már letűnt, ő mégis minden szenvedélyével ragaszkodik hozzá, és épp ez a mindenén átívelő, mély ragaszkodás az, ami értelmet ad mindennapjainak, ráadásul nyomozását is komolyabb színben tünteti fel. A görög anekdoták – amelyeket a főhős minden mennyiségben fogyaszt – valós történelmi eseményeken alapulnak, de az elbeszélő sajátos átértelmezésében, a jelen eseményeire is reflektálva bukkannak felszínre. Ezek a sztorik az elbeszélő tudatából nézve koherensen illeszkednek a valós jelen eseményeihez, de az aktuális beszélgetőtárs nem mindig tud mit kezdeni a véletlenszerűnek ható megjegyzésekkel. A főhős kedvelt eljárás módja, hogy egy általa jól ismert történelmi karaktert (például Galba császárt) hoz összefüggésbe saját életének szereplőivel. Főképp személyazonosítás céljából használja a párhuzamokat, úgymint az athéni államférfi és hadvezér Alkibiadész és Bihari úr (üzemtulajdonos) vagy Arkhimédész–Bognár páros azonosításánál (kettőjüknél a fiziológiai szükségletekről való teljes megfeleledkezés képezi az összehasonlítás alapját). Az elbeszélő célja nem az, hogy egyértelmű megfeleltetéseket vonjon élete szereplői és a görög államférfiak, hadvezérek között (ez ötletszinten maradna csak izgalmas), hanem inkább mankóként használja az emberi viselkedés és a mögötte meghúzódó motivációk értelmezéséhez. Az antik párhuzamok segítségével felismerjük, azaz inkább felismerni véljük a karaktereket. Figyelemre méltó, ahogy a polgárőr-elbeszélőnk egy-egy kiragadott furcsaság (sokszor perverzió) vagy szokás alapján mutatja be a környezetében élő embereket: így találkozunk Szindrómával, a színházi társulat vezetőjével, aki nem vehet magához szeszes italt, Tomanekkel, aki folyton csak kérdez, a Könczöl házaspárral, akiknek a nappalijában lévő kép „az Isten utáni sóvárgás” szimbóluma, vagy Bakossal, akinek hányatott gyermekora és „tűrannoszságra” törő vágyálma van. Ezek rokonságot mutatnak az állandó eposzi jelzőkkel is. Nyilvánvaló, hogy szó sincs mély karakterábrázolásról, s hogy a kiemelt, kikarikírozott szokások, tulajdonságok arra jók, hogy indikátorként szolgáljanak a nyomozás ügyében, hogy el lehessen indulni valamilyen irányba. S hogy az irány általában rosszul lesz megválasztva, arról tanúskodik, hogy a telep lakói többdimenziós figurák, egyszóval meg/kiismerhetetlenek, amely tulajdonság ismét megidézheti a görög drámairodalomhoz való kapcsolódást.

A görögség iránti szenvedély kialakulására a történet vége felé kapunk magyarázatot. Ekkor derül ki ugyanis, hogy az elbeszélő bizonyos tragikus életesemények bekövetkeztével adta fejét Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzainak* aprólékos tanulmányozására, s így talált rá új, polgárőri hivatására is. A görög eszmények innentől kezdve védjegyévé váltak, nemcsak újfajta világszemléletének képezik alapjait, hanem orientációs eszközként is használja ezeket a nyomozási folyamatban – meglehetősen sikertelenséggel. Ugyanis a helyzet ironikus csattanója éppen az, hogy Oktáv környezete nem érti a párhuzamokat, az azonosítások lényegét, sőt mi több, félreérti azokat. Így lehetséges, hogy a végjáték során, amikor a Könczöl házaspár bűvárszemüveggel és vascsővel felfegyverkezve megjelenik, és sarokba szorítja a magándetektívet, éppen a görög történetekre hivatkoznak gyanús alapként, mondván, ha sikerül őt félreállítaniuk, „többé nem erőszakolom rá a polgártársakra ezeket a görögökről szóló ocsmány és perverz és érthetetlen és értelmetlen történeteket”. A szerző bravúros humorát tükrözi, hogy a szerencsétlen polgárőr a Galba császárról szóló törté-

net miatt (amit csupán azzal a céllal mondott el, hogy bizonyítsa, néha nehéz fogást találni a körülményeken) azt a látszatot kelti, mintha ráébredt volna a valódi gyilkosok (a Könczöl házaspár) kilétére, s az ő perspektívájukból ez a kedélyes, *újrarendelt történelemóra* valójában burkolt megvesztegetésként hathatott.

Oktáv nyomozótechnikája korántsem nevezhető szisztematikusnak. Alapvetően a klasszikus metódust követve egymás után keresi fel azokat az embereket, akiknek bármiféle köze lehet a gyilkosságokhoz. Cselekedeteit mintha egyszerre látnánk megfontoltnak és önkényesnek: egyrészt megbízhatóan jegyzetel, feljegyzéseket készít a jelentősnek gondolt eseményekről, másrészt teljesen motiválatlan, semmiből sem következő állásfoglalásokat is megenged magának, így nyugodt szívvel kihúzza a nőket a listáról, mondván, „kétségkívül nagyobb önmérsékletre képesek, és természetükből kifolyólag hajlamosabbak az egymás érdekeit szem előtt tartó, korrekt emberi viszonyok kialakítására”. (Ez az érvelés meglehetősen konzervatív, eszményi hozzáállást tükröz, és mentes mindennemű objektivitástól.) A mű nyelvezete is rájátszik erre a kettősségre: egyfelől adott egy tényszerű leírásokban gazdag alap, amelyre jellemzőek az aprólékos, gondosságot tükröző részletek (mozdulatok rögzítése, tevékenységek sorrendjének kihangsúlyozása, az autómárkák említése, a tárgyi környezet feltérképezése), a polgárőri munkakör és a joghoz köthető fogalmak használata (mint „humán erőforrás-szükséglet” és „bizonyítékkal soha alá nem támasztott magánvélemény”). Emellett mindvégig jelen van egy szubjektív, saját vélekedésekkel és benyomásokkal tarkított, a tárgytól minduntalan elkalandozó szólalás is, amelyben sok-sok közvetlen élmény kiváltotta reflexió sűrűsödik össze. Ilyen, amikor a nyomozást vezető Ürmösné megjelenik a színen, és kézbe veszi az irányítást. Oktáv ekkor „kilátástalanságról és nyomorúságról”, valamint „kellemetlen benyomásról” számol be. (A testi érzetek is hangsúlyosan vannak jelen a műben, ezzel az önmonitorozás lehetőségét is behozva az interpretációba.) Az elbeszélői hang kettőssége és az ennek megfelelően választott szókincs erős iróniát teremt, és megerősíti a korábban felvázolt elbizonytalanító narratívát: „Az éjszaka fennmaradó részét a bázison töltöttem, elvégeztem a papírmunkát, és jegyzeteket készítettem, vagyis megpróbáltam rendszerezni a nap folyamán engem ért benyomásokat [...], és közben a pontyra gondoltam.”

A mondatok hosszúak, sok tagmondatból tevődnek össze, emiatt gyakran a fő gondolati mag észrevehetetlen marad a részletek tengerében. Az olvasás során főleg az antikvitás krónikái közben lehet elveszíteni a fonalat, de az érthetlenség illetően megnyilvánulása teljesen indokolt, hiszen e nehézségek révén közelebb kerülhetünk az elbeszélő és a környezete közt fennálló kapcsolati rendszer zavaraihoz.

Játszani kell – mert játszani jó. A látszólagos rendezetlenség valójában egy nagyon bravúrosan kiöltött szövegvilágot takar, amelyben a bűjtött utalások, a zavarba hozó, oda nem illő tényezők és az antik hivatkozások egyszerre segítenek a cselekmény építésében, egyszersmind annak lebontásában. Az író kifejezetten intelligens humorát tükrözi, hogy még az oly biztosnak tűnő elbeszélői nézőpontot is kétségessé teszi, amikor Bognár úr vallomását tolmácsolja, s ezzel a történetet a *történet történetébe* emeli, mindezt utólagos reflexió nélkül: „Ő pedig rövid gondolkodás után papírra is vetett egy teljességgel értelmetlen vagy csak alig-alig érthető firkálmányt, amelyből annyi azért mégiscsak kihámozható volt, hogy a következő lapokon megformált helyzetek és személyek fiktív természetűek, és hogy a valósággal való bármiféle egyezésüket éppen ezért a véletlen művének kell tekintenünk.” A valóság és az abszurdum okos, végtelenül szórakoztató, nyelvileg megmunkált ötvözete Bognár Péter első regénye. (*Magvető, 2022*)

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális számát az **Írók Boltjában**, valamint az alábbi helyeken biztosan megtalálja:

Budapest: Árkád (Relay és Inmedio), Blaha Lujza tér (Relay), Boráros tér (Relay), MOM Park (Inmedio), Nyugati téri aluljáró (Relay), Széll Kálmán tér (Relay)

Debrecen: Árkád Fórum (Inmedio), **Eger:** Széchenyi út (Inmedio), **Győr:** MÁV váróterem (Relay), **Miskolc:** Szinvapark (Inmedio), **Solymár:** Auchan (Inmedio), **Sopron:** Széchenyi tér (Inmedio), **Szeged:** Dugonics tér (Inmedio)
